

УДК 159.922.7:37.064.3

DOI <https://doi.org/10.30970/2522-1876-2019-5-12>

МОБІНГ У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ

Тетяна Хмельнича

*Хмельницький національний університет,
вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, 29000,
e-mail: tetyana28061997@ukr.net*

У статті подано аналіз наукової літератури з питання міжособистісних конфліктів та мобінгу у студентському середовищі. Мобінг – це конфлікт у вигляді знуцання, цькування, психологічного тиску або психологічного терору у формі зниження авторитету, психологічного тиску, приниження. Науковці розрізняють: вертикальний мобінг – вид психологічної агресії, що здійснюється в площині – керівник – група або особа; горизонтальний мобінг – це вид психологічного тиску, агресії, що полягає у колективному тиску на особу, ігнорування та цькування. Серед об’єктивних причин виникнення мобінгу, наприклад у військових колективах, вітчизняні вчені визначають: помилки у кадровій роботі, конкуренцію, пасивність та безграмотність керівництва, негативні групові настрії, негативні колективні традиції, негативний морально-психологічний клімат у колективі. Щодо причин суб’єктивного характеру, то до таких відносять: нездатність і небажання пристосовуватись до колективних норм та правил, нездатність протистояти приниженням та залякуванням, ізоляцію від неформальних особистісних контактів, індивідуально-психологічні якості учасників мобінгу – керівників, ініціаторів та самих жертв мобінгу. У студентському середовищі центральними фігурами, які мають надавати психологічну підтримку студентам, що потерпають від негативної конкурентної поведінки, є викладачі і куратори. Зважаючи на те, що мобінг у студентському середовищі може бути як вертикальний, так і горизонтальний, то сам студент не завжди може адекватно протистояти мобінгу. Провідну роль у профілактиці мобінгу має відігравати куратор групи, який формує позитивний мікроклімат у групі, спостерігає за розвитком групи, постійно взаємодіє з активом, формальними і неформальними лідерами групи. У психологічному супроводі групи куратор має враховувати типи акцентуантів, які більш схильні до мобінгу: істероїдні, лабільні, сенситивні і збудливі типи. Куратору як суб’єкту психологічної підтримки студента, що потерпає від мобінгу, перш за все слід відгородити такого студента від негативного впливу (принижень) групи. Особливе значення для підтримки такої людини може стати індивідуальна співбесіда, щоб у критичний момент студент не замкнувся в собі, а залишався суб’єктом соціальної взаємодії.

Ключові поняття: конфлікт, мобінг, види мобінгу, профілактика мобінгу в студентському середовищі, об’єктивні і суб’єктивні причини виникнення мобінгу, міжособистісні конфлікти.

Постановка проблеми. В умовах соціалізації суспільства часто виникають конфліктні ситуації, особливо у сфері міжособистісних стосунків. Серед інших особливо актуальною останнім часом стає проблема мобінгу (знуцання, цькування, психологічний терор, форми зниження авторитету, форма психологічного приниження). Інструментами мобінгу в студентському середовищі можуть бути такі як: приховування позитивної інформації про особу, ізоляція, свідоме і систематичне поширення принизливих пліток, безпідставна та негативна критика, висміювання, знецінювання досягнень і успіхів студента. Проблематика конфліктної взаємодії була актуальна впродовж усього людського існування, адже розвиток соціуму є безперестанним створенням та подоланням конфліктних ситуацій. Усе більш актуальною стає проблема з ключовим поняттям «розв’язання конфлікту».

У студентському середовищі ініціаторами мобінгу можуть бути як студенти, так і викладачі, працівники деканату, гуртожитків та інших підрозділів закладу вищої освіти (ЗВО). Іноді викладачі не досить враховують психологічні особливості студентів під час навчально-виховного процесу. Це нерідко зумовлює невиправдані нервово-психічні проблеми молоді і вимагає вжиття конкретних заходів щодо профілактики негативних явищ у студентських колективах, своєчасного вирішення міжособистісних суперечностей і конфліктів. Адже під час навчання та спілкування студенти стикаються з багатьма проблемами, що зумовлюють зовнішні суперечності. Такі конфліктні переживання завжди пов'язані із сильним негативно забарвленим емоційним напруженням, відчуттям внутрішнього дискомфорту. Тривале емоційне напруження негативно позначається на результатах навчання студентської молоді і нерідко призводить до різних форм деструктивної поведінки, яка спрямована як на себе, так і на соціальне оточення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему міжособистісних конфліктів, їх джерел, шляхів їх вирішення розглядали у своїх роботах відомі психологи С. Аша, Д. Бернхард, М. Дойч, Г. Зіммель, Р. Кілмен, Л. Коузер, Р. Мак, Т. Парсонс, Л. Понді, А. Рапопорт, Р. Снайдер, К. Томас, К. Хорні.

Окремі аспекти конфлікту і шляхи його вирішення досліджували вчені К. Левін, М. Дейч, Дж. Картрайт, Р. Ліпіт. Соціальну взаємодію вивчали Р. Бейлз, У. Уайт, соціальні системи – Т. Ньюк, Р. Стогділл; статику і побудову формальних моделей – Р. Буш, Г. Сайман, Дж. Френч, Дж. Хемфілл; соціометрію – Е. Богатт, Г. Ліндсей, К. Морено.

У вітчизняній літературі окремі проблемні питання, пов'язані з вивченням міжособистісних стосунків, розглядали у своїх працях такі дослідники, як: В. Головаха, Н. Паніна, О. Єршов, М. Коган, В. Мясіщев, Б. Паригін, Є. Руденський, Є. Цуканов та ін.

Значний внесок у розробку проблеми внесли В. Василюк, Є. Донченко, О. Калмикова, Е. Мелібруд, В. Мясіщев, Л. Петровська, А. Петровський, І. Пономарьов, Т. Титаренко та ін.

Проблемам мобінгу у військових та студентських колективах та шляхам його профілактики присвячені праці українських учених-дослідників Є. Потапчука, О. Адамчук, І. Коваль, Н. Голярдик тощо.

Мета статті – з'ясувати причини зародження конфліктних ситуацій, зокрема мобінгу, навчитися розуміти види та стадії розвитку конфлікту у міжособистісних стосунках та визначити основні шляхи вирішення конфліктів, а також напрями профілактики мобінгу у студентському середовищі.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт – це зіткнення протилежно спрямованих цілей або способів їх досягнення, позицій, точок зору, інтересів чи переконань. Щодо мобінгу, то варто звернути увагу на те, що це – конфлікт у вигляді знущання, цькування, психологічного тиску або психологічного терору у формі зниження авторитету, психологічного тиску, приниження. Науковці [8] розрізняють: вертикальний мобінг – вид психологічної агресії, що здійснюється в площині – керівник – група або особа; горизонтальний мобінг – це вид психологічного тиску, агресії, що полягає у колективному тиску на одного з членів групи, колективу, ігнорування та цькування його.

У психологічній літературі можна зустріти різні класифікації конфлікту. Так, у працях М. Дойча, А. Рапопорта, Д. Бернхарда, Л. Коузера, Л. Понді, Р. Маку, Р. Снайдера та інших учених в основу типології покладено характер об'єктивної ситуації протиріччя і розуміння такої ситуації сторонами як справжній конфлікт; випадковий чи умовний конфлікт; зміщений конфлікт; неправильно приписаний конфлікт; латентний (прихований) конфлікт; помилковий конфлікт. Така класифікація може бути оцінена як спроба внесення міри в оцінку конфлікту, але відсутність більш строго визначених базових понять не дає змоги досягти цієї мети.

Серед об'єктивних причин виникнення мобінгу у військових колективах вітчизняні вчені Є. Потапчук, О. Адамчук [8] визначають: помилки у кадровій роботі, конкуренцію, пасивність та безграмотність керівництва, негативні групові настрої, негативні колективні традиції, негативний морально-психологічний клімат у колективі. Щодо причин суб'єктивного характеру, то до таких відносять: нездатність і небажання пристосовуватись до колективних норм та правил, нездатність протистояти приниженням та залякуванням, ізоляцію від неформальних особистісних контактів, індивідуально-психологічні якості керівника підрозділу (непорядність, слабкість, пасивність, амбітність, підозрілість), індивідуально-психологічні особливості ініціатора мобінгу (непорядність, заздрість, страх, схильність до інтриг), індивідуально психологічні особливості жертви мобінгу (слабкість, неординарність, закритість, боягузливість, пихатість тощо).

А. Єршов [1] пропонує розрізняти конфлікти за їх соціально-психологічним дослідженням із джерела, за змістом, значущістю, типом вирішення, формою вираження, типом структури взаємин, соціальною формалізацією, соціально-психологічним ефектом, соціальними результатами. При цьому слід мати на увазі, що такий перелік, з одного боку, не є вичерпним, а з іншого – кожна із згаданих ознак загального характеру фактично охоплює широке коло більш конкретних ознак, кожна з яких може бути основою для розподілу.

Велика частина вчених вважає, що конфлікт – це гостра ситуація, що виникає як наслідок зіткнення відносин особистості з ustalеними нормами. Інші визначають конфлікт як ситуацію взаємодії людей, які мають взаємовиключну чи недосяжну одночасно обома конфліктуючими сторонами мету або прагнуть реалізувати свої взаємини несумісними цінностями та нормами. Сучасний світ характеризується зростанням напруженості, це зумовлює збільшення різноманітних конфліктів та необхідність їх усебічного вивчення з метою зменшення їх негативних наслідків та якнайповнішого використання закладених у них позитивних можливостей для розвитку особистості. Отже, простими словами можна написати, що конфлікти виникають тоді, коли є дві або більше сторін, які залежать одна від одної. При цьому сторони конфлікту наполегливо намагаються реалізувати саме свої переконання, ідеї, побажання і водночас відчують неприязне чи вороже ставлення одна до одної. Пристосування до нових життєвих умов багато в чому залежить від особистісних якостей студента. Студент застосовує ті навички, способи й методи, які набув до того, як стати студентом. Не завжди вони виявляються успішними. Розходження в моральних установках, нормах, цінностях, поведінці часто ставлять студента в конфліктну ситуацію.

Отже, центральним новоутворенням студентського віку є особистісне самовизначення, що постає як потреба юнаків і дівчат зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце у суспільстві, зрозуміти себе і свої можливості. Становлення самосвідомості студентів зумовлюється внутрішніми суперечностями особистості, які призводять до їх підвищеної конфліктності.

Конфлікти можуть носити як деструктивний, так і конструктивний характер. Завдяки наявності протиріч певною мірою здійснюється розвиток особистості, групи, перехід її на новий, більш високий рівень функціонування. Період навчання у вищому навчальному закладі – це період отримання знань, умінь, навичок, освіти, професійної кваліфікації; етап узгодження бажань, можливостей, активної суспільної діяльності, більш розвинутої системи соціальних зав'язків і взаємин.

На нашу думку, неконструктивна поведінка учасників конфліктної ситуації може привести до підвищення емоційної напруженості, руйнування міжособистісних стосунків, нерозуміння, провокування неадекватних способів психологічного захисту, зниження продуктивності діяльності, зокрема навчальної, зменшення можливості партнерства між учасниками конфлікту.

Конструктивне вирішення конфлікту може сприяти позитивному розвитку особистості студента. Також допомагає визначити, на що слід звернути увагу у взаєминах з іншими, що є правильним чи неправильним і над чим треба працювати.

Н. Грішина визначає міжособистісний конфлікт як «ситуацію протистояння учасників, що сприймається як значуща психологічна проблема, яка вимагає свого розв'язання і яка викликає активність сторін, спрямовану на подолання наявних протиріччів і вирішення ситуації на користь обох або однієї зі сторін» [2, с. 3].

Доречно зазначити, що кожен студент має власні, притаманні саме йому форми захисних реакцій у міжособистісних конфліктах. Міжособистісні конфлікти можуть провокувати неконструктивні психологічні захисти свого реального «Я». Це ускладнює сприйняття, наприклад, критичні зауваження, оскільки вони порушують єдність створеного внутрішнього образу – уявлення про себе.

Аналіз літератури з психології міжособистісних стосунків свідчить про те, що є чотири великі групи причин конфліктів, які сприяють конфліктній поведінці особистості і серед студентів зокрема. На думку А. Анцупова [4], є об'єктивні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та особистісні групи причин.

На думку відомого англійського філософа Т. Гоббса [5], наявні три основні психологічні причини конфліктів: суперництво, недовіра, бажання слави. Фактично Т. Гоббс пов'язує їх з потребами, інтересами та цілями особистості, що, на нашу думку, може слугувати початком відліку в систематизації психологічних причин конфліктної поведінки [5].

Причини конфліктів саме у студентському середовищі можна розділити на чотири групи: психологічні, соціально-психологічні, організаційно-педагогічні і соціально-економічні. Психологічні причини: особливості членів групи є найбільш типовими причинами конфліктів. Одні студенти впевнені, що конфлікти є наслідком розходження інтересів і життєвих цінностей, характерів і темпераментів, точок зору. Інші впевнені, що конфлікти відбуваються через небажання або нездатність членів групи зрозуміти іншого, надати допомогу, поважати чужі інтереси, думки й рахуватися з ними. До соціально-психологічних причин виникнення конфліктів можна віднести низький рівень згуртованості, антипатію, конкуренцію, боротьбу за лідерські функції в групі. До організаційно-педагогічних причин конфлікту можна віднести несправедливу оцінку викладача, лояльне або упереджене ставлення викладача до окремих членів групи, тобто недоліки в організації навчальної діяльності студентів. Соціально-економічними причинами є економічне становище, соціальний статус, розходження членів навчальної групи за матеріальним становищем [6].

Виникає нагальна потреба у пошуках шляхів попередження та подолання мобінгу. Так, наприклад, Є. Потапчук та О. Адамчук [8] зазначають, що профілактична робота з подолання мобінгу серед охоронців кордону полягає перш за все у формуванні серед військовослужбовців чіткого уявлення про мобінг, причини його виникнення і шляхи подолання; а також у впровадженні розробленої програми психологічної діагностики та подолання мобінгу.

Особливу увагу під час розв'язання міжособистісних конфліктів серед студентів, на нашу думку, слід приділяти викладачам, які безпосередньо працюють із ними (насамперед кураторам). Однією з форм підвищення їхньої психологічної компетентності, ефективності діяльності щодо запобігання важким ситуаціям, які виникають у студентів, зокрема, це стосується і міжособистісних конфліктів, є психологічна консультація та психологічна служба, яка має активно діяти у ЗВО. Як доводить практика, високої ефективності цієї форми можна досягти за умов взаємної довіри між психологом і педагогами. Під час психологічної консультації можуть використовуватися відповіді на питання, поради і практичні рекомендації, аналіз конкретних ситуацій, що виникли, тощо.

Також конструктивну допомогу може надати широке застосування спеціальної літератури для педагогів та психологів, в якій у доступній формі розкрито всі аспекти проблеми навчання і виховання студентів, досвід роботи з ними, організацію діяльності щодо запобігання важким ситуаціям під час їхньої життєдіяльності та їх вирішення.

Запобігання міжособистісних конфліктів сприяє також упровадження психологічного забезпечення навчально-виховного процесу, основними напрямками якого насамперед мають стати психологічний супровід навчальної діяльності студентів, оптимізація умов навчального процесу, організація заходів щодо психогігієни.

Психологічний супровід починається з моменту вступу до ЗВО і триває до закінчення навчального закладу. На думку Ю. Слюсарєва [7], такий супровід може здійснюватись у двох формах, а саме: у формі періодичних діагностичних зрізів, на підставі яких можливо простежити динаміку розвитку особистості під час навчання (це пасивний супровід), та у формі безпосереднього втручання психолога в процес розвитку особистості із використанням психологічних методів, керування (це активна форма психологічного супроводу).

У своєму науковому дослідженні Н. Голярдик [3] презентує практичні рекомендації щодо психологічної підтримки студентів, що потерпають від негативної конкурентної поведінки у студентському середовищі. Вони полягають у такому. Зважаючи на те, що мобінг у студентському середовищі може бути як вертикальний, так і горизонтальний, то провідну роль у профілактиці мобінгу має відігравати куратор групи, який формує позитивний мікроклімат у групі, спостерігає за розвитком групи, постійно взаємодіє з активом, формальними і неформальними лідерами групи. У психологічному супроводі групи куратор має враховувати типи акцентуантів, які більш схильні до мобінгу: істероїдні, лабільні, сенситивні і збудливі типи. Куратору як суб'єкту психологічної підтримки студента, що потерпає від мобінгу, перш за все слід відгородити такого студента від негативного впливу (принижень) групи. Особливе значення для підтримки такої людини може стати індивідуальна співбесіда, щоб у критичний момент студент не замкнувся в собі, а залишався суб'єктом соціальної взаємодії.

Висновки. 1. Серед причин, що викликають міжособистісні конфлікти і мобінг у студентському середовищі, можуть бути: конфлікт думок, конфлікт інтересів, конфлікт цінностей, конфлікт зовнішньої поведінки, успіхи або невдачі у навчанні; суперництво за увагу викладачів або протилежної статі; матеріальне становище; досягнення в навчанні, науковій праці; нездатність налагодження контактів з іншими людьми через особистісні якості.

2. Важливість дослідження конфлікту в ситуації міжособистісної взаємодії студентів визначається тим, що конфлікт детермінує процес особистісного зростання. Важливим складником професійного розвитку майбутнього фахівця є позитивний досвід успішного розв'язання міжособистісного конфлікту.

3. Мобінг у студентському середовищі може бути як вертикальний, так і горизонтальний. Провідну роль у профілактиці мобінгу має відігравати куратор групи, який формує позитивний мікроклімат у групі, спостерігає за розвитком групи, постійно взаємодіє з активом, формальними і неформальними лідерами групи.

4. Під час роботи з навчальною групою куратор має враховувати типи акцентуантів, які більш схильні до мобінгу: істероїдні, лабільні, сенситивні і збудливі типи.

5. Куратору як суб'єкту психологічної підтримки студента – жертви мобінгу – перш за все слід відгородити такого студента від негативного впливу (принижень) групи. Особливе значення для підтримки такої людини може стати індивідуальна співбесіда, щоб у критичний момент студент не замкнувся в собі, а залишався суб'єктом соціальної взаємодії.

6. У роботі з подолання наслідків мобінгу, а також у профілактичній роботі можуть використовуватися різноманітні види і методи психотерапії, у тому числі й активні методи на кшталт ігрових психотехнік і аутотренінгів, методи групової психотерапії та ін.

Література

1. Ершов А.А. Личность и коллектив. *Межличностные конфликты в коллективе и их разрешение*. Ленинград, 1976. 213 с.
2. Гришина Н.В. Психология конфликта. Санкт-Петербург, 2001. 464 с.
3. Голярдик Н.А. Психологічні особливості впливу конкурентної поведінки на стосунки та навчання студентів вищого навчального закладу : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07. Держприкордонслужба України. Нац. акад. Держ. прикордонслужби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2012. 16с.
4. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология : учебник для вузов. Санкт-Петербург, 2007. С. 18–22.
5. Гоббс Т. Сочинения: 2 т. Москва : Мысль, 1991. Т. 2. С. 731.
6. Журавлев В.И. Основы педагогической конфликтологии. Москва, 1995. С. 183–182.
7. Конфліктологія : підручник / за ред. О.М. Герасінової, Л.К. Панова. Харків : Право, 2002. 256 с.
8. Потапчук Є.М., Адамчук О.В. Причины виникнення мобінгу у військовому колективі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Хмельницький. 2013. Вип.14. Частина I, с. 261–268.

MOBBING IN STUDENT ENVIRONMENT AND WAYS OF PREVENTION

Tetyana Khmelnychka

*Khmelnytsky National University,
11, Institute Str., Khmelnytskyi, Ukraine, 29000,
e-mail: tetyana28061997@ukr.net*

The article analyzes the scientific literature on issues of interpersonal conflicts and mobbing in the student environment. Mobbing is a conflict in the form of bullying, harassment, psychological pressure or psychological terror in the form of diminishing authority, psychological pressure, humiliation. Scientists distinguish: vertical mobbing – a kind of psychological aggression, which is carried out in the plane – the leader – a group or a person; horizontal mobbing is a type of psychological pressure, aggression that involves collective pressure on the person, ignoring and harassment. Among the objective reasons for the emergence of mobbing, for example, in military teams, national scientists identify: mistakes in staffing, competition, passivity and illiteracy of management, negative group sentiment, negative collective traditions, negative moral and psychological climate in the team. For reasons of a subjective nature, these include: the inability and unwillingness to conform to collective rules and regulations, the inability to resist humiliation and intimidation, isolation from informal personal contacts, the individual and psychological qualities of the mobbing participants: leaders, initiators, and selfies. Teachers and curators are the central actors in the student environment, who should provide psychological support to students who suffer from negative competitive behavior. Given that mobbing in the student environment can be both vertical and horizontal, the student himself cannot always adequately resist mobbing. The leading role in the prevention of mobbing should be played by the group's curator, who forms a positive microclimate in the group, watches the development of the group, constantly interacts with the group's assets, formal and informal leaders. In the psychological support of the group, the curator should take into account the types of accents that are more prone to mobbing: hysteroid, labile, sensitive, and excitable types.

A curator as a subject of psychological support for a student suffering from mobbing should first of all shield such a student from the negative impact (humiliation) of the group. Of particular importance for the support of such a person may be an individual interview, so that at a critical moment, the student is not locked in himself and remains a subject of social interaction.

Key words: conflict, mobbing, types of mobbing, prevention of mobbing in the student environment, objective and subjective causes of mobbing, interpersonal conflicts.